

Karup kirke.

Af Vald. Andersen.

Den lille, kalkede, tegltækte Karup kirke, uden tårn eller kor, i øvrigt kønt beliggende med syrener på kampestensdiget og åen neden for kirkebakken, repræsenterer utvivlsomt det enkleste og mest prunkløse i dansk kirkebyggeri. Bag denne beskedne fremtræden ligger jo imidlertid en historie så bevæget og interessant, at næppe nogen anden dansk landsbykirke kan opvise magen.

En kilde ved Karup å blev berømt for vandets helbredende virkning, og mange mennesker strømmede til. Den katolske kirke tog – her som andetsteds – sagen op, byggede et såkaldt kapel over kilden, senere et hospital, hvorom der dog ikke er fundet konkrete vidnesbyrd, og endelig en kirke, så stor og med så højt et tårn, at dens lige ikke fandtes blandt landsbykirker. Der oprettedes en katolsk stiftelse »Vor Frue Alter«, hvis opgave vel var at formidle kilde dyrkelsen og samtidig modtage de rigelige gaver, denne indbragte. På et senere tidspunkt tørrede kilden ud, og hermed var grundlaget for Karups storhed og berømmelse borte. Kapellet sank i grus, hospitalet vel også, hvis det ikke, som residens for præsten (hospitalsforstanderen), blev til den såkaldte *annexgård*. Tilbage stod kirken den stolte »Vor Frue« med sit spir højt knejsende over egnen, kronet af en kobber-vindfløj, vejende 10 bismerpund.

Om den berømmelige periode, hvornår den begyndte, hvor længe den varede, vides praktisk talt intet; dens afslutning kan med forsigtighed fastlægges til de sidste årtier før reformationen; dog må det formodes, at kildesensationens ophør, den påfølgende stagnation og den endelige afvikling har strakt sig over en årrække. Det er indlysende, at stiftelsens oprettelse og drift må have foranlediget skrivelser af væsentligt omfang, idet den katolske kirkes veludbyggede organisation jo ikke arbejdede i blinde. Intet heraf synes bevaret.

26. april 1494 skrev pave Alexander VI til præst og hospitalsforstander Johannes Avonis (Jens Ovesen), at der i Karup visse dage

om året måtte gives aflad¹⁾). En sådan tilladelse kan opfattes som et bevis på, at Karup »Vor Frue Alter« var af en vis betydning. Men da aflad jo i regelen skulle betales, er det lige så nærliggende at formode, at denne tilladelse blev givet som en tiltrængt stimulans for stiftelsens ry eller dens pengekasse. Tilbage bliver den kendsgerning, at der var en forbindelse mellem Karup og Rom.

Af danske kilder²⁾, et register over breve, adkomster m.v., som forlængst er forsvundne, ses, at Las Braad til Palstrup 1483 pantsatte et boel i Knudstrup (Torning sg.) til Vor Frue i Karup. I de følgende år erhvervedes mere gods til stiftelsen. 1485 udstedte biskop Ejler i Aarhus stadfæstelsesbrev på, at *Karup kirke måtte være en sognekirke*. Samme år udstedtes brev om *kirkegården* (præstegården) i Karup. »som Niels Ibsen trette paa«. Stadfæstelsesbrevet åbner tilsyneladende to muligheder, at Karup bymænd har måttet søge deres ret til at benytte deres gamle sognekirke hos biskoppen, i så fald må antages, at kirken nu har været ombygget (1485), og at de ændrede forhold har foranlediget spørgsmålet rejst, om Karup folk havde rådighed over den ombyggede kirke eller hvem. Den anden mulighed er, at det nævnte år er blevet nødvendigt at få fastslået, at Karup kirke var en sognekirke, som beboerne skulle *erlægge tiende* til. Hvem den Niels Ibsen (el. Ebbesen), som gjorde krav på præstegården, var, vides ikke. 1501 udstedte hans børn bekendelsesbrev på, at de ingen rettighed havde til Karup præstegård og *Kielgård* (Kildegård). I 1486 gav Jes Quie og fru Margrethe Quie en forgyldt alterkalk til kirken³⁾. – De spredte og kortfattede oplysninger, det gamle register bringer, giver ikke noget samlet billede af udviklingen i Karup. Sammenholdt fortæller de dog, at ca. 1480 var en hospitalsforstander (og præst) Anders Nielsen ret aktiv med opkøb af jordegods, som han igen afhændede til stiftelsen. Han synes at være død 1489.

Endnu o. 1500 må Vor Frue Alter formodes at have været ved magt, ejende det meste af Karup sogn samt Sangild og Ravnholt i Torning sogn foruden spredte gårde og boel, udøvende retspleje over godset ved erhvervelsen af birkerettigheder. Disse stadfæstedes 1491 af Kong Hans, men om dette var birkets første stadfæstelse eller blot en fornyelse efter regeringsskiftet 10 år forinden, vides ikke. – Kildesuccesen i den lille afsides beliggende hedelandsby må ses som et eksempel på, hvad der kunne opnås, når den katolske kirkes organisation tog en sag i sin hånd. Trods den lidt usikre datering tør antages, at institutionen i Karup med al sin berømmelse var

præget af de svaghedstegn, først og fremmest en hældning mod det verdslige, som inden så længe skulle bringe den katolske kirke til fald her i landet. Vor Frue Alter i Karup måtte, om ikke før så ved reformationen, være dømt til *straks* at forsvinde.

For de danske kirkebygninger, især landsbykirkerne, blev reformationen 1536 ikke til velsignelse. Det katolske kirke styre havde haft rigelige midler til rådighed til kirkernes udstyr og udsmykning, men efter at kronen inddrog kirkegodset, blev det et spørgsmål, hvor pengene til kirkernes vedligeholdelse skulle komme fra. Tiendeydelser fra sognets beboere rakte ikke langt, og selv om man ved større reparationer henholdt sig til kongen, blev der med reformationen indledet en forfaldsperiode.

I Karup blev udviklingen naturligvis særlig uheldig – i det lille og karrige sogn med den alt for store kirke. Alt, hvad kilderne kan meddele om Karup kirke efter 1536, handler derfor også om *tiltrængt* og *nødtorftig* gennemført restaurering.

1578, da Frederik II sidst på sommeren holdt jagt i sin vildtbane, der strakte sig fra Karup til Silkeborg og længere, måtte kongen bemærke, at den berømmelige kirkes tårn trængte til reparation, og han skrev til sin lensmand på Silkeborg, Mandrup Parsberg, at han skulle skaffe Karup sognemænd eet eller to tusinde mursten samt fornødent tømmer til istandsættelse af deres meget forfaldne kirketårn. Det ville være til skade for den vejfarende mand, om det ikke blev holdt i stand⁴¹. Efter brevets ordlyd ville kongen altså give materialerne, mens det blev overladt til Karupfolkene (kirkeværgerne) at få arbejdet udført. Ikke enhver landsbyhåndværker kunne restaurere et kirkespir, blytækkeren skulle hentes i en købstad, og resultatet af den kongelige befaling blev næppe nogen restaurering af det trængende tårn.

1588 skrev Frederik II igen til lensmanden, nu Henning Reventlow, at da spiret på Karup kirke var faldet ned og kirken desuden var meget »taglam«, skulle han, hvis kirken ikke havde så meget i forråd, at den kunne istandsætte både spiret og taget, på kongens vegne slutte kontrakt med en tømmermand om at hugge og opsætte et spir på kirken, skaffe ham det tømmer og andet, han behøvede dertil, og lade spiret og kirken tække. Udgiften skulle han indskrive i regnskabet⁴²). Da Silkeborg lens regnskab for dette år ikke er bevaret, er det ikke muligt at konstatere, i hvilket omfang denne restaurering blev gennemført. Det må dog antages, at det nedfaldne spir er blevet genrejst, ligesom kirkens *korsfløje* i 1588 er blevet aflukket fra skibet

ved tilmuring, hvorefter fløjene er blevet nedbrudt, i hvert fald delvis ved denne lejlighed, og materialerne anvendt ved restaureringen af den øvrige kirkebygning.

1623 indberettede præsten Anders Pallesen i Torning, hvortil Karup 1588 var blevet annekteret, et og andet om sine kirker til Ole Worm⁶), og i denne indberetning gives de ældste kendte oplysninger om kirkens *indre*. Efter at have omtalt den store kirke med spir og blytækning, men som nu for »meste part er forfalden«, nævner præsten, at om kirkens alder kan intet »siges til visse«, men den kan »neppelig were eldre end heden wid 200 aar«. Han omtaler en skøn gravsten i kirkegulvet over Johannes Avonis, død 1480⁷). Derefter nævnes de stole, som stod på begge sider udi koret og bar følgende indskrift:

Annos millinos quingentos cum iota plenos
Hoc opus extruxit Paulus Wlf, dummodo rexit
donis ecclesiam Maria numinis istam.
Præsule prudente Nicolao Clausson regente,
nos cum prole pia benedicat virge Maria⁸)

På korhvælvingen til højre fra alteret var malet navnene Niels Krab, Albret Skeel, Erick Othsen⁹). I koret stod et skab med forgyldte bogstaver¹⁰). Endvidere nævnes den forgyldte alterkalk, som er omtalt foran. Da præsten fortrinsvis nævner kirkens memorabilia (ting, som fortjener omtale), oplyses intet videre om kirkens øvrige udstyr, der efter de tilfældigt bevarede rester at domme har været præsentabelt¹¹).

Korstolene, 12 ialt, som skulle være opsat 1501¹²), og hvoraf 2 endnu findes i kirken som præste- og degnestole¹³), lader formode, at der til Karup kirke var knyttet et *collegium canonicorum*, altså et større præsteskab, som ellers kun fandtes ved dom- og klosterkirker. Sandsynligst er det vel, at der med korstolene som med kirken i det hele taget skabtes rammer, som en ugunstig skæbne ikke tillod nogen sinde at blive udfyldt. 1525 fik kirken den klokke, som endnu (omstøbt ca. 1930) er i brug. —

Efter at den sidste latinske messe havde lydt under Vor Frue hvælvinger, og lyngtoppene lukkede sig over de mange, før så stærkt benyttede hjulspor gennem heden, har der sænket sig en grå dagligdag over Karup, og egnens ublide, fastlandsagtige klima fik snart sat tand i kirkebygningen, først det overordentlig udsatte høje spir. Forannævnte restaurering under Frederik II rådede bod

på den øjeblikkelige skade, men over for ødelæggelsens årsag, det ugunstige klima, stod man afmægtig. Når byggekongen Christian IV lejlighedsvis på jagten kom til Karup, således i sept. 1616, må Vor Frue vejrgnavede ydre nødvendigvis være faldet ham i øjne, men til nogen restaurering kom det ikke under denne konges langvarige regering. En nøgtern vurdering måtte vel også fastslå, at kirken var alt for urimelig stor til det lille hedesogn. En ombygning ville koste penge, og den kongelige kasse havde i forvejen mere end nok at svare til.

Da Frederik III 1652 var i Karup, samlede hans antikvariske interesse sig særligt om den forgyldte alterkalk fra 1486. Han forlangte senere kalken udleveret og sendte en efterligning til erstatning. Heri kommer kongens realitetsbetonede indstilling til den forfaldne Vor Frue klart til udtryk – likvidering. Og havde Fredrik III ikke sikret sig den gyldne kalk i rette tid, er det tvivlsomt, om den i dag havde været at se i Nationalmuseet.

*

Den ældste bevarede kirkeregnskabsbog for Karup kirke er påbegyndt 1661 og indledes med en oplysning om, at den er indkøbt i stedet for den forrige, »som af fjenden blev borttaget«. Ved den første regnskabsaflægning for året Philippi-Jacobi (1. maj) 1660 til årsdagen derefter meddelte kirkeværgerne, Mads Christensen, Aarestrup, og Peder Madsen, Karup, at der fra 1657, da fjenden blev landet mægtig, til 1660 ingen indtægter havde været at bekomme til kirken¹⁴). Såvel provsten som lensmanden eller, som han nu benævntes, amtsherren på Silkeborg, velb. Ebbe Gyldenstjerne, tog meddelelsen til efterretning. Kirkeværgerne fik besked om at fortsætte deres hverv og holde kirken ved god hævnd og magt, men iøvrigt ikke befatte sig med »bygning eller bekostning« på kirken. Inventaret, som værgerne ligeledes skulle stå til regnskab for, angives således: kalk og disk, af sølv, forgyldt »af konning Frederich den tredie foræret udi steden for en anden, som af sal. dronning Margrethe var foræret, som hans Mayst. lod affordre och hente til Kiøbenhafn«, en sort fløjls messehagel med sølv- og guldkniplinger omkring, af velb. Jørgen Marsvin¹⁵) foræret, en messeskjorte, et par lystager af kobbermalm; desuden font, klokke og et støbt ildkar. Det mur- og naglefaste inventar i kirken omtales ikke, men om dets miserable tilstand i 1661 kan der ikke være tvivl. Hvorledes man i Karup har mærket krigens byrder, om der har været fjendtlig indkvar-

tering, kan ikke oplyses, men når man 1663, umiddelbart efter kirkens udvendige restaurering, som i det efterfølgende skal omtales, måtte fortinge med Jens Snedker i Klode mølle om at lave en ny *prædikestol*, som med opgang og trappe kostede 22 $\frac{1}{2}$ dlr., og næste år for 8 dlr. anskaffe et nyt *alter*, samt købe 14 tylt fjæl til *skamler og sæder*, »som ganske af ny skulle gjøres«, kan der næppe ses bort fra den mulighed, at fremmede krigsfolk har fundet vej til Karup og i mangel af andet husrum indrettet sig i den rummelige kirke, har brugt det grovere inventar til brændsel, men skånet krucifikserne og de udskårne arbejder. Skulle ødelæggelsen være forårsaget af regnvand gennem det utætte tag, måtte kirkens hvælvinger også være alvorligt medtagne, men i regnskabet nævnes kun en mindre reparation på »en hvælving ved taarnit«. Derimod var vinduerne tilsyneladende i dårlig forfatning. Niels Glarmester i Ebstrup (Sejling sg.) fik 5 dlr. for 15 nye vinduer og for de gamle »at forfærdige«.

Kirkens ydre var 1662 præget af flere fuldkommen afrådnede og forvitrede støttestøtter, udfaldent murværk her og der, navnlig på hjørnerne og ved vinduesåbninger. Da der endnu stod rester tilbage af de gamle korsfloje, halvt nedbrudte, må Vor Frue i sin ynkelige tilstand nærmest have virket som en ruin. Tiden var inde, da der måtte foretages noget gennemgribende for kirkens bevarelse. Men mulighederne for at skaffe penge til restaureringen var netop nu efter den udmærkede krig ringere end nogen sinde. Den opførte kassebeholdning var 59 dlr. og ville ikke strække langt. I denne vanskelige situation måtte opmærksomheden rettes mod *kirkeblyet*, en beklagelig udvej ganske vist, men den eneste. Det besluttedes at nedtage spiret, hvis højdemål er ukendte, men som var rejst over fire såkaldt tørninglenske gavle. Ved, som regnskabet klart oplyser, at nedbryde den søndre og nørre gavl ville tårnet kunne forsynes med sadeltag og dermed nærme sig landsbypræget.

En sommerdag 1662 besteg to dristige mænd fra Karup, Henning Jensen og Jep Pedersen, spiret og begyndte nedbrydningen. 6 dage varede det at få blytavlerne brækket af, en karl, der bar blyet ind i kirken fik for ugen 1 $\frac{1}{2}$ dlr., mens mændene på spiret hver fik det dobbelte. De følgende 4 dage nedtoges »det ganske træværk udi tårnet« og nedfiredes; Henning Jensen tjente ekstra 1 mark ved at tage 400 spiger ud af det gamle tømmer. Herefter kunne Tammes Murmester begynde nedbrydningen af de to gavle; stenene blev firede ned, da de efter det strengt sparsommelige byggeprogram skulle bruges andetsteds. Hans Tømmermand fra Demstrup huggede 7

binding spærværk til tårnet, 11 dlr. 4 sk. Foruden istandsættelsen af tårnet, der også trængte til udspækning adskillige steder, blev der muret og flikket her og der, men alt kun nødtørfigt og yderst sparsommeligt. Brædderne til stillads på tårnet lånte man hos kirkeværgerne i Torning; 8 skæpper kalk blev lånt hos præsten hr. Anders Pedersen i Torning, hvilket tilbageleveredes, da man senere fik en vogn til Daugbjerg efter kalk. Thomas Poulsen i Vroue og Jens Poulsen i Vrigsted omstøbte og oplagde 61½ skippund bly, hvilket arbejde varede 28 dage og omfattede formodentlig taget over skib og kor, men ikke tårnet, der aflædtes med brædder. Ved at spare bly på tårnet fulgte man et princip, som også kendes fra andre kirker. Tavlerne på det stærkt udsatte tårntag ville blæse af, og reparation var vanskelig. Naturligvis var træaflædningen også udsat for vejrs og vind, blev utæt, hvorved der skete ødelæggelse på tårnets indvendige konstruktion samt »klokkeværket«.

Istandsættelsen 1662 beløb sig til 163 dlr. 2 m. 3½ sk. Men til gengæld kunne man realisere de gamle materialer, »som kirken icke self behøffuede«. Degnen Niels Jacobsen, Torning-Karup, fik gammelt træ for 6 dlr. 3 m., hvorved han blev i stand til at bygge sig et hus på Torning kirkes jord¹⁶). Præsten Anders Pedersen holdt sig ikke tilbage, fik et »langt træ« for 2½ mark samt spirets vindfløj for 1 dlr. 6 sk. Også amtmanden, hr. Ebbe Gyldenstjerne, noteres for 14 lispund bly a 1 dlr. Praktisk taget alle omegnens kirkeværger samt enkelte herremænd købte i de efterfølgende år bly i Karup. indtil og med 1670 solgtes 3104 kg, der indbragte 388 dlr. – 1693 måtte der *købes* bly til kirken for 36 dlr.

I årene 1663–70 fortsattes restaureringen i aftagende omfang. 1669 blev kampestensdiget om kirkegården istandsat, til dels med sten, som blev brudt af den gamle korskirkemur. 1670 byggedes en *kirkeport*. Hvad der hermed skal forstås, er ikke ganske klart, men efter arbejdets omfang, både tømrer- og murerarbejde, at domme var der tale om en konstruktion med tag og murede gavle samt en ret stærkt beslået port. 4 tdr. kalk medgik til kirkeporten, og hele udgiften blev 20 dlr. 1 m. 11 sk.¹⁷). Til sammenligning kan anføres, at et *våbenhus*, opført 1678, krævede 6 tdr. kalk og kostede 29 dlr. 1 m.

Der var ingen stige i tårnet. Brast klokkestrengen, måtte der bud efter Niels Thomassen, åbenbart eneste mand i Karup, som kunne »opklyve udi tornit«. En sådan tur til vejrs indbragte 12 sk. 1699 måtte han ikke mindre end 8 gange op for at fæste klokkestrengen,

»imidlertid der blev ringet for H. Mayst. Christian d. Femte hans Liig«.

Kirkeværgernes opgave var ikke at misunde dem. Nogle røgtede hvervet i 6 år, de fleste bad om »forløsning« efter den 3-årige periode, der i Danske Lov ansattes som minimum. Allerede o. 1685 begyndte en ny serie reparationer på tag og murværk. 1690 fik værgerne en kedelig overraskelse, idet »en milletarisk Execution dennem pludselige overkom«, fordi de i flere år havde glemt at betale kirkens påbudte bidrag til opførelsen af Vor Frelzers kirke på Christianshavn. Nu måtte de på en gang betale 13 dlr. af kassen samt 1 dlr. for executionen, hvilket beløb biskoppen nægtede at godkende på regnskabet, og som værgerne derfor selv måtte betale. 1693, da der var væsentlige reparationer, fik værgerne for deres umage til deling 1 dlr. 2 m. Senere ses de at have fået 2 dlr. årlig.

Århundredeskiftet 1700 måtte i Karup passeres under ængstelig skelen til yderlig brøstfældighed. 22. febr. 1714 gik en vintertorden med stærk storm over egnen, og lynet slog ned i kirketårnet, som – vel nok også på grund af skrøbelighed – herved led betydelig skade. Derom har regnskabsbogen mærkeligt nok ingen detaillerede oplysninger, kun, at der var betalt 1 dlr. 2 m. til »4 mænd af sognet, som vovede sig ved at nedtage endeel fyrspærer og det søndre hjørnebaand i hvilken muurstenene var løse hængende langt ud fra taarnit over kirchen paa den nordre side, som ville gjort stor skade udi næste store storm, om de saaledes hafde bleven hængende«¹⁸). Det tilføjes, at en blytækker ikke havde gjort dette arbejde for 10 dlr.

1726 måtte der laves et nyt klokkeværk. Man opsparede den årlige tiendeindtægt og måtte se fremtiden i møde med betænkelighed. 1734 fandtes det nødvendigt at nedbryde 13 alen af det ødelagte tårn, der truede med at falde ind over kirken¹⁹).

Kirkens ejer, kongen eller staten, måtte naturligvis have ansvaret for, om den på grund af manglende vedligeholdelse skulle blive helt ruineret. Her må dog erindres, at den største part af landsbykirkerne på daværende tid var mere eller mindre forsømte, hvilket skyldtes, at der handledes temmelig livligt med kirkerne, d. v. s. rettigheden til at oppebære kirketienden samt den delvise ret til at kalde præsten. Kirkeejeren skulle til gengæld holde kirken forsvarligt i stand, og det kunne blive et rent forretnings spørgsmål, om det kunne betale sig at være ejer.

15. dec. 1710 var Karup m. fl. kirker i Lysgaard-Hids herreder stillet til auktion²⁰), men det lykkedes ikke at få kirken solgt. Formo-

dentlig er der også under hånden sket henvendelser til egnens herremænd om køb, men ingen syntes at være interesseret.

1739 blev Niels Hurtigkarl, sognepræst til Grønbæk-Svostrup, beskikket som provst i Lysgaard-Hids herreder²¹). Han omtales, sikkert med rette, som en sjælden dygtig og virksom præst, og som herredsprovst måtte han nødvendigvis komme til at beskæftige sig med kirkeproblemet i Karup og havde selvsagt nær føling med de gjorde forsøg på at få kirken afhændet. Da ingen af egnens proprietærer – der kunne nærmest blive tale om Steen Jørgensen til Avnsbjerg eller Janus Friedenrich til Palstrup – røbede nogen købelyst, måtte spørgsmålet om en istandsættelse på statens regning igen komme i forgrunden. Provst Niels Hurtigkarl beordrede afholdt syn over kirken 13. juni 1742, hvilket foretoges af sognepræsten Jacob From, kirkeværgerne Jens Mortensen, Bøgelund, Mads Hansen Møller, Karup, samt Anders Hansen, Aarestrup, og Jens Nielsen, Karup.

»Muren uden til fra den sydøstre pille til vinduet ved prædikestolen var formuldet, ligesom nogle steder paa enden og den nordre side. Tømmeret under blyet var brøstfældigt, 11 fodstykker forraadnede, spærerne paa den syndre side helt forraadnede. Af bjælkerne vare nogle i stykker og nogle ved den syndre ende forraadnede, nogle fæstnede med jernbaand. Blyet saa vi at være fra den ene ende til den anden af kirken ganske fuld af huller og saa ganske tynd, at man med den mindste finger kan trykke det. Møndingen var paa mange steder skilt fra hinanden; paa den syndre side var en del tavler opslagne (af storm) og brudte. Hvælvingerne inde i kirken over alteret var i dette aar revnede paa tværs og langs paa begge sider. Alterdugen er saa forraadnet og i lapper, at den ej mere kan tvættes. Alterbogen er ganske skilt ad, og en ny behøves.

Taarnet har ikke været under tag siden anno 1714, da den af en orcan blev splidt ad, nedslagen og ført over den lave kirke, langt uden for kirkegaarden, til kirkens store skade . . .«.

Synsmændene konstaterede, at skal kirken repareres, må dertil udsættes »en god capital«, og plids-arbejdet ville blive for stort til, at det lille og fattige sogn kunne præstere det.

Dette resultat af synsforretningen tog biskop Hygom og amtmand Benzon i Aarhus nu stilling til og skrev 27. novb. 1742 til kongen herom. De minder om, at kirken »har under forrige regering endog i langt bedre tilstand været een og anden particulier uden ringeste betaling tilbuden, saa har dog ingen hidindtil efter ovennførte omstændigheder villet eller kunnet tage derimod«. De henstil-

ler til kongen at vælge »efter allernaadigst gotbefindende« mellem 2 muligheder. Enten til det følgende forår at lade forfarne bygmestre syne kirken samt anslå udgifterne ved dens restaurering, hvortil der foruden den opsparede beholdning 294 rdl. 3 m 12 sk. ville behøves en temmelig anselig sum. Eller lade amtmand og biskop på kongens vegne træde i underhandling med en af de nærmeste proprietærer om køb af kirken med alle dens rettigheder, jus vocandi (kaldsretten) dog undtaget, på den betingelse, at køberen skulle nedtage tårnets rester og iøvrigt reparere kirken forsvarligt på mur- og bly- og tømmerværk »og saaledes indrette, at den i *proportion af menigheden kan være rummelig og stor nok*«.

Man bemærker, at stiftsmyndigheden i Århus med sit forslag faktisk her fælder dommen over Vor Frue i Karup. Kongen synes dog ikke allerede nu at have bifaldet tanken, hvorfor et nyt sagkyndigt syn over kirken blev foretaget. 9. jan. 1743 mødte Baltzar Hansen, borger og murmester i Århus, og Michel Tomassen fra Iller (Grønbæk sg.) blytækker og tømmermester sammen med provst og præst samt de fire forannævnte mænd fra sognet ved kirken for at syne den.

Om tårnet bemærkes, at det godt kunne tåle at gøres 2 à 3 alen lavere. Det var tilsyneladende opført med kassemur, hvoraf den ydre beklædning på syd- og vestsiden var nedfalden.

En istandsættelse ville efter skønsmæssig beregning kræve materialer for 1184 rdl. og mindst 320 rdl. i arbejds løn, idet arbejdet ikke kunne udføres på mindre end 11 à 12 uger. Ret hurtigt efter, at disse oplysninger forelå, må kongen have indvilget i, at amtmand og biskop nu prøvede at få kirken solgt. De har åbenbart henvendt sig til Steen Jørgensen på Avnsbjerg og måske Janus Friedenrich på Palstrup, men allerede i maj 1743 måtte stiftsmyndigheden i skrivelse til Rentekammeret meddele, at ingen af egnens proprietærer ville overtage kirken uden tilladelse til at sælge blyet og tække med sten samt at jus voc. medfulgte. I øvrigt erindrede man, at jus voc. ikke kunne regnes for nogen større herlighed, idet ejeren af kirken på grund af kaldets ringhed højst kunne tilkomme at kalde hver 3. af præsterne. Da kirkens årlige indtægt (tienden) kun var 16 rdl., ville enhver fremtidig større reparation være at bekoste af kongens kasse. Egnens skarphed bevirkede, at befolkningen næppe formåede at holde heste, hvorfor de ikke kunne pålægges pligtkorsel, hvilken således ville blive en byrde for herredets øvrige bønder. Altså måtte man anbefale, at kirken afhændedes.

29. juni resolverede Rentekammeret, at stiftsmyndigheden i Århus skulle forsøge, »om enten kommerceråd Steen Jørgensen på Avnsbjerg, Janus Friedenrich på Palstrup eller om nogen anden måtte findes, som end og på sidstmeldte conditioner sig kirken vil antage, dog uden jus vocandi²²». Nu kunne man altså tilbyde kirken med dens kontante beholdning, 294 rdl., samt ret til at sælge blyet og oplægge sten i stedet. Men Steen Jørgensen – Janus Friedenrich til Palstrup synes overhovedet ikke at ville have med kirken at gøre – var fremdeles tilbageholdende, idet han formodentlig, som herremand siden 1730, har følt sig brosthølden over, at kaldsretten skulle undrages kirkeejeren.

Nu træder imidlertid provsten Niels Hurtigkarl frem i billedet og tilbyder at overtage Karup kirke på de noksom omtalte betingelser.

Heri kan måske ses en demonstration over for den tvære herremand på Avnsbjerg, mens det jo i øvrigt ikke var noget særsyn, at en præst var kirkeejers. Stiftsmyndigheden spurgte endnu en gang, i skrivelse af 17. sept. 1743, Steen Jørgensen, om han ikke ville overtage kirken, og derpå svarede han 19. sept., at han ikke ønskede at befatte sig med kirken. Derefter oprettedes kontrakt med provsten om kirkens overtagelse og ombygning, hvorefter Niels Hurtigkarl forventede det kongelige skøde udstedt.

Da dette kom Steen Jørgensen for øre, måtte han, pinligt nok, nu frem »af busken«, og 12. okt. skrev han til Århus, at han ville nok overtage Karup kirke og dertil betale 100 rdl. til kongens kasse eller til et gudeligt formål.

Dette noget overraskende tilbud er sikkert blevet modtaget med tilfredshed i Rentekammeret. Nu var der altså pludselig to liebhavere: 19. okt. resolveredes, at der skulle holdes auktion over Karup kirke den 4. dec. 1743. Her mødtes nu Steen Jørgensen og Niels Hurtigkarl denne decemberdag i Århus bispegård og i øvrigt ingen andre interesserede. Konditionerne blev oplæst:

1. Kirken med sin beholdning, tiender og tillæg med alt videre dens tilhørende, jus vocandi, som Hans Majst. sig selv allernådigst forbeholder alene undtagen, bliver den højest bydende på kongl. allern. approbation tilslagen, men så snart tilslag på auktionsstedet er sket, bliver ingen efterbud af nogen imodtagen.

2. Dersom den højest bydende ei er os bekendt at være vederhæftig, reflekteres ei på hans gjorte bud, med mindre han for købesummen forskaffer antagelig kaution. Så bliver ei heller nogen ringere bud end 1 rdl. på gangen antagen.

Betalingen skulle ske til Randers amtstue. Kirkens korn- og kvægtiender beholder Jens Jensen, Bøgelund og Mads Hansen af Karup på livstid.

Da såvel kirken både på mur, hvælvinger og tømmerværk som og kirkegårdsmuren befindes brostfældig . . . skal reparationen herpå være fuldført inden 2 år regnet fra Michalis 1745.

Hr. commerceråd Steen Jørgensen blev højstbydende med 308 rdl.

Endnu auktionsdagen skrev provst Hurtigkarl et harmdirrende brev til amtmand og biskop, hvori han beklager sig over den behandling, han har fået. Først slutter man, da ingen anden vil have kirken, kontrakt med ham, og han gør anstalt til fremskaffelse af materialer til ombygningen. Så kommer Steen Jørgensen, trods gentagne afvisninger om at ville have med kirken at gøre, og byder 100 rdl. »Ved denne anordnede auction, hvor jeg er tvungen til een af to ting, enten at forkøbe mig på en fattig, forfalden kirke, som allerede er ansat over sit værd . . . eller jeg skal få alle mine gjorte bekostninger spildte og så godt som tabte, så enten jeg byder eller ikke byder, er det mig umuligt at undgå min ruin og store skadeslidelse.« Provst Hurtigkarl slutter med håbet om, at, hvordan end auktionen udfalder, må den med ham sluttede kontrakt stå ved magt. Som nævnt er skrivelsen dateret 4. dec. 1743, og det kan synes mærkeligt, at han ikke på et tidligere tidspunkt fremkom med denne ingenlunde ubegrundede, men naturligvis resultatløse klage.

Den atmosfære af smålig nærsomhed, der således kom til at omgive kirkesalget, spores videre i en henstilling fra amtmand og biskop, der foreslog, at salgssummen skulle tilfalde Århus latinskole, og endelig også i den kgl. resol. om salget af 14. marts 1744, hvori det hedder »Endskönt de af commerceråd Jørgensen for den Os uden for rytterdistriktet udi Silkeborg amt tilhørende Karup kirke buden 308 rdl. synes at være noget lidet, saa bevilge vi dog allernådigst, at han samme kirke efter de udi foregående forestilling allerunderdanigst anførte omstændigheder for sådan summa og med de ved den derover holdte auction bekendtgjorte conditioner må overlades, men købesummen ville Vi allernådigst udi Vores casse skal nedlægges og Os til indtægt beregnes«.

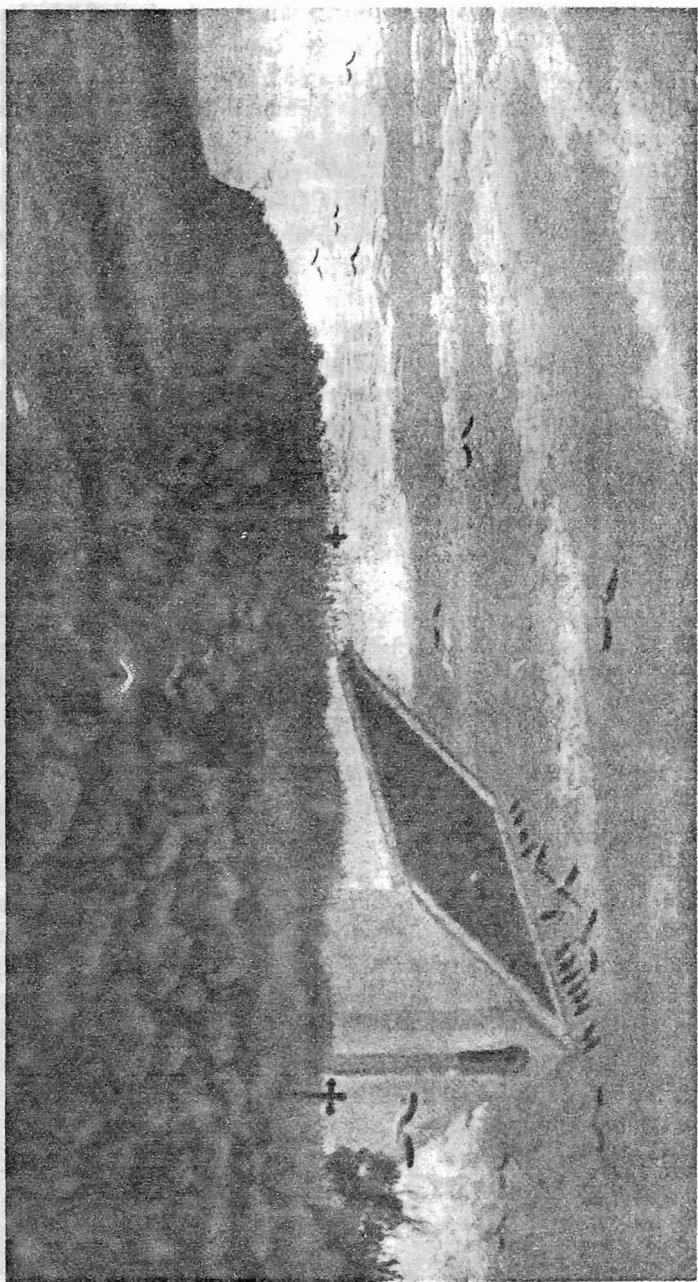
10. april 1744 indbetalte Steen Jørgensen 308 rdl. på amtstuen i Randers. Skødet blev udstedt 28. april s. a.²³).

Nedbrydningen af kirkens kor, tårnets rester m. v. er sikkert påbegyndt straks efter Steen Jørgensens overtagelse. Efter opførelsen af nye gavle og nyt tagværk samt forsynet med et våbenhus ved vest-

gavlen og murpiller til klockens ophængning på østgavlen stod kirken i sin nuværende skikkelse (dog er våbenhuset ved kirkens sidste restaurering flyttet til sydmuren). Resultatet, det afribbede kirkeskib, kunne diskuteres og blev det vel også, men i betragtning af, at Karup kirke for den nye ejer først og fremmest var et forretnings-spørgsmål, må det vist fastslås, at han holdt sine forpligtelser, og mere kunne man faktisk ikke vente.

Når man læser den endnu bevarede inskription på kirkens alter: »Efter at Karup Kirke A^o 1744 af Hans Kongl. Mayst. allernaadigst blef overdragen til Commersraad Steen Jørgensen paa Aufnsberg, hafver Hand med sin næst forrige Aar i Gud hensovede Sal. Frue Marie Cathrine Balslew, foruden Kirchens fuldkomne Reparation og i Standsættelse baade paa Mur og Tømmerwerch samme til ydermere Ziir og prydelse ladet denne Alter Tafle af Nye bekoste og staffere tillige med Prædikestoel, Skrifte- og Degnestoel samt Alteret i Anno 1745«, er dette vel vidnesbyrd om, at Steen Jørgensen ud over det egentlige byggeri, som han havde forpligtet sig til, af god vilje skænkede en altertavle. Det øvrige nævnte inventar lod han male. Hvad der ved overtagelsen fandtes i kirken af udskårne arbejder, får vi intet at vide om, men der har utvivlsomt været en del. Om disse skulle bevares i Karup eller sælges eller flyttes til evt. andre kirker stod Steen Jørgensen ganske frit. 4 endestykker til stolestader med udskåret bladværk og billeder af henholdsvis Maria med barnet, St. Clemens, St. Christoffer og St. Margrethe kom til Sjørsløv kirke²⁴). 3 helgenbilleder, Maria, Anna og St. Peder, der oprindeligt menes hjemmehørende i Karup, kom til Grønbæk kirke og derfra senere til Viborg Stiftsmuseum²⁵). En tavle med 3 helgenbilleder i Viborg Domkirke menes at stamme fra Karup²⁶). Det foran omtalte gotiske monstranshus i Viborg Stiftsmuseum har rimeligvis også stået i kirken til 1744. At stille fjernelsen af disse (overflødige) ting fra kirken i et skær af vandalisme er dog næppe rigtigt. Steen Jørgensen kunne have været mere pietetsfuld, men noget større kontant udbytte har disse gamle effekter sandsynligvis ikke indbragt ham.

Tilbage står som en kendsgerning, at 1745 var kirkeproblemet i Karup løst, lidt hårdhændet måske, men så nogenlunde forsvarligt efter stedets behov.

Hans Smidth: Storkene samles på Karup kirke.

Hier efter Daniel Bruun: Danmark land og folk, III, 1920, s. 342.

Efter at det sidste synlige bevis fra Karups berømmelige tid var forsvundet, levede mindet om den store kirke osv. naturligvis videre i egnens mundtlige overlevering og nåede i de ca. 150 år, der skulle forløbe, inden de første arkæologiske undersøgelser ved kirken blev foretaget, at antage sagnagtige former²⁷). Således skal det jo gå, når en i sig selv spændende historie bliver fortalt gennem generationer, hver gang med en passende afrunding.

1880 var dr. Sophus Müller og arkitekt Erik Schiødte udsendt af Nationalmuseet og konstaterede ved denne lejlighed, hvorledes kirkens oprindelige grundplan havde været. Uden at foretage egentlige udgravninger kunne man fastslå, at kirken havde haft korsfløje, et tårn ved vestgavlen og et kor med 5-sidet afslutning mod øst²⁸): Erik Schiødte lavede en tegning af kirken, åbenbart det ældste eksisterende billede af denne, interessant ved gengivelsen af den tilfurede og senere forandrede nord-dør.

1901 blev en grundigere undersøgelse af kirken gennemført under ledelse af kunstmaler Eigil Rothe fra Nationalmuseet. Ved gravninger bekræftedes stort set resultaterne fra 1880, dog med den forskel, at korafslutningen nu måtte antages at have været 3-sidet (og ikke 5-sidet). De foretagne opmålinger viste, at kirken havde været ca. 40 m lang, skibet ca. 11 m bredt, mens korsfløjene havde været hver ca. 8 × 8 m. Koret havde haft samme bredde som skibet og ca. 11 m langt. Tårnets grundflade havde været ca. 10 × 8 m. Fundamentene bestod af runde kampesten lagt i kalkmørtel; i hjørnerne dannede store sten ca. $\frac{3}{4}$ m udefter fremspring til støtte og modvægt for hvælvingspillerne. Videre meddeles i Eigil Rotheres indberetning: »Omtrent midt på østvæggen fandtes ca. 3 skifter i højden af det gamle alterbord opmuret af store brændte, røde sten, liggende på et svært fundament af runde kampesten. Dimensionerne på alterbordet var 3 alen 2 tommer, 2 alen 11 tommer, inde i bordet var 2 hulrum, det ene inden i det andet. Længde- og breddemål var ens for dem begge, nemlig 2 alen 16 tommer, 1 alen, derimod lå det yngstes gulv, som bestod af almindelige røde munkesten, ca. 12 tommer fra det øverste skiftes overkant, og det ældstes, der var dannet af røde, brændte kvadratiske fliser, 7 tommer store, 1 alen 2 tommer dybt fra samme overkant. Begge rum havde gulvene lagt i kalkmørtel. De havde begge øjensynlig tidligere været åbne, i den udkastede jordmasse fandtes kun ganske enkelte småben og en større knogle (lårbenshals), rester af jern, glasstumper, en blyspresse fra et vindue, et par stykker trækul, og i det yngste en mønt (fra 1624), i det ældste

et fladt stykke bly, $1\frac{3}{4}$ tomme langt, $\frac{3}{4}$ tomme bredt. På bagsiden ses et støbemærke (et kors), på forsiden en Mariafigur i relief, hun bærer barnet på armen, er omgivet af en flammekrans, over hendes hoved står stjerner, hun er kronet (Johs. Aabenbaring kap. 12), og under hendes fødder læses i en rektangulær indramning nogle utydelige minuskler (santa maria ora pro nobis²⁹), langs med kanterne løber en ophøjet rand som indfatning. Stykket er et pilgrimstegn og har for så vidt krav på større interesse, som der ikke i museets samling og såvidt bekendt heller ikke i landet findes et tilsvarende«. De ovennævnte to hulrum i alterbordet formodedes at være relikviegemmer.

Også indvendig foretog Eigil Rothe en undersøgelse. Ved forsøgsvis afbankning af hvidtekalken fandtes rester af kalkmaleri: 1. på ribberne gulrøde zigzaglinier. 2. Langs med gjordbuer og skjoldbuer en smal gulrød linie og en række smaa gulrøde cirkelrunde figurer. 3. På underfladen af gjordbuerne gulrøde blomster i omridstegning – alt fra ca. år 1500.

På hvælvingsstøttepillerne og i blindingen ved den tilmurede nordre, gamle indgangsdør fandtes en marmorering i sort, dels på rødbrun, dels på okkergul bund, ca. år 1700. Ellers intet på vægge eller i hvælvingskapper. De fremdragne prøver gav, mente Eigil Rothe, ingen særlig anledning til bevaring³⁰).

Gravstenen over Johannes Avonis, kirkens eneste, lå endnu 1880 i gulvet, formentlig i koret, men da F. Uldall 1899 var i Karup for at undersøge kirkeklokken, var stenen taget op og anbragt i blindingen på indersiden af den søndre portal (som nu atter er genåbnet som kirkens hovedindgang). Ved flytningen var stenen slået i mange stykker og groft sammenføjet med brede cementfuger og i øvrigt indmuret med figures hoved vendt *nedad*³¹).

Kirkeklokken, nu omstøbt, bærer i en latinsk indskrift årstallet 1525 samt navnet på præsten Mourits Poulsen. Oprindeligt har der måske været 2 klokker til Vor Frue i Karup; Bording kirkes klokke skulle stamme herfra³²).

Siden undersøgelsen 1901 har der været fremsat ønsker, også lokale, om yderligere gravninger til klarlæggelse af kirkens grundplan, ligesom de af Eigil Rothe gjorde fund kunne opfordre hertil. 1907 var arkitekt C. M. Smith i Karup og afdækkede helligkilden³³); han henstillede i sin indberetning af 28. febr. 1907, at der blev foretaget en regulær undersøgelse og fremgravning af kirkens fundamenter. Dec. 1908 var han efter Nationalmuseets ordre i Karup for at forbe-

rede denne opgave. Han måtte konstatere, at der kun fandtes meget sparsomme rester af fundamenter, og der ville være ringe sandsynlighed for, at en ny gravning ville give resultater af betydning. Efter at han havde aflagt mundtlig beretning herom til Nationalmuseets direktor, bestemtes det, at museet ikke ville lade foretage nogen yderligere gravning på Karup kirkegård³⁴).

*

Tanken om, at Vor Frue i Karup engang skulle genopstå i sin oprindelige storladne skikkelse, har undertiden været fremsat³⁵). Men skønt højkonjunktursens brus to gange, under begge verdenskrigene, er gået hen over Karup, har realiteterne dog talt et andet sprog, hvilket man da også erkendte, da kirken 1941 underkastedes den sidste restaurering, idet man, bortset fra indgangens og våbenhusets flytning fra vestgavlen til skibets sydmur, bibeholdt kirkens grundplan og størrelse fra 1745.

NOTER OG HENVISNINGER

- ¹) Acta pont. Danica. V., 71. ²) Ældste danske Arkivregistraturer, II.
³) Kalken bærer følgende indskrift: ano dni mccccLxxvi gaf ies qvie och frw mergret thene kalk til karop. ⁴) Kancelliets brevbøger. 20.8.1578. ⁵) sst.
⁶) Danske Saml. 2. rk. V-VI 158. ⁷) Årstallet for Johannes Avonis' død, 1480, er ikke overensstemmende med det nævnte pavelige brevs datering, 26. 4. 1494. ⁸) »Da 1501 år var henrundne, lod Poul Ulf dette arbejde forfærdige, medens Marie styrede denne kirke med sin guddomskræfts gaver, da den forstandige Niels Clausen styrede som biskop. Den fromme Jomfru Marie velsigne os tillige med vore efterkommere» (Danske Saml. 2. rk. VI 158). Venligst meddelt af hr. arkivar, cand. mag. Henning Heilesen, Viborg. ⁹) *Niels Krabbe*. Muligvis den unge N. K. til Vejerslevgaard og Tandrup, nævnes 1489, 1512 (O. Nielsen: Dueholms Diplomatarium; desuden: Fru Eline Goyes Jordebog, 489). *Albret Skeel*. Formodentlig A. S. til Hegnet, nævnes 1471-94 (Heise: Dipl. Vibergense o. fl. st.). *Erik Othsen*. Biskop i Århus. ¹⁰) Rimeligvis det gotiske, såkaldte *monstranshus*, som nu findes i Viborg Stiftsmuseum. Om der er en forbindelse mellem skabet og den herpå anbragte gotiske opstalt er vist et spørgsmål, som sagkundskaaben endnu ikke har besvaret. ¹¹) De udskårne figurer, som findes i Viborg Stiftsmuseum, er ikke præget af landsbyhåndværk, men røber en rutineret mester. Udenlandsk?
¹²) Trap. 2. udg. 5. bd. 468, 456. ¹³) *Præstestolen*, ved nordmuren, har udskårne billeder af en apostel (Jacob) i pilgrimsdragt og en helgeninde (St. Katharina?) med krone på hovedet og et sværd og et hjul i hænderne. På *degnestolen* ved sydmuren er afbildet apostlen Johannes med en bog (el. et bøger) og en helgeninde med en bog og en kirke i hænderne. ¹⁴) 24. sept. 1661 lod kirkeværgen Mads Christensen, Årestrup, nogle folk i sognet for-

dele (dømme) til betaling af deres tiende til Karup kirke for 1660. (Hids herreds tingbog). ¹⁵⁾ Jørgen Marsvin, 1609-71, ejede Avnsbjerg indtil 1655. ¹⁶⁾ A. Ravnholt: Thorning sogn I bd., 94. ¹⁷⁾ Begrebet *kirkeport*. Der synes ikke at foreligge nogen sagkyndig omtale af dette sekundære kirkearkæologiske emne. Var kirkeporten en bygning, hvoraf man i de overbyggede stetter muligvis har et rudiment? ¹⁸⁾ Når det hedder, således i »Nye Tidender« marts 1714, at et lynnedslag forårsagede ødelæggelsen på tårnet, ~~at~~ denne forklaring måske lidt tvivlsom; det var snarere stormen, der rev tårnets tag af, hvilket naturligvis måtte skyldes mangelfuld vedligeholdelse. ¹⁹⁾ Skrivelse af 24. jan. 1744 fra stiftamtmand Benzon og biskop Hygom til Rentekammeret (Rigsarkivet). ²⁰⁾ Lysgaard herreds justitsprotokol. ²¹⁾ Jydske Samlinger, I bd., 77. ²²⁾ Århus og Ribe stifters renteskriverkontors misiveprotokol, litr. UU, fol. 487. ²³⁾ Kronens skoder IV. Udgiveren, hr. S. Nygaard, har velvilligst stillet denne oplysning til rådighed, inden bindet forelå færdigtrykt. ²⁴⁾ Jydske Saml. 3. rk. 5. bd., 351. ²⁵⁾ a. s. 6 bd., 73. ²⁶⁾ a. s. 3. rk. 5. bd., 351, fodnote. ²⁷⁾ Kirkens tårn kunne (som efter sigende så mange midt- og vestjyske kirketårne) ses fra Vesterhavet. Dronning Margrethe (jvf. indskriften på den gamle alterkalk) havde engang stået i tårnet og fulgt et slag på heden. ²⁸⁾ Nationalmuseets arkiv. De her beroende indberetninger angående Karup kirke har velvilligst været stillet til rådighed. ²⁹⁾ I Jydske Saml. 3. rk. 5. bd., s. 351 er omtalte pilgrimstegn gengivet i tegning, sign. E. R. 04. Her er underskriften kort og godt KAROP. ³⁰⁾ Nationalmuseets arkiv. ³¹⁾ sst. ³²⁾ Jydske Saml. 3. rk. 5. bd., 350, fodnote. ³³⁾ a. s. 3. rk. 5. bd., 347 ff. ³⁴⁾ Nationalmuseets arkiv. ³⁵⁾ A. C. Overgaard: Fra Lysgaard Herred, 25.